

Münif Paşa: İntişâr-ı Ulûm u Maarife Adanmış Bir Ömür

F. Samime İnceoğlu*

(...)

Haberdar eyleyüp halkı vücûb-ı sem' ü taatten

Nice niran-ı isyan ü fesadı ettiler itfa

Bu vechile maarif hey'etinin didesi ruşen

Ki oldu nazır-ı hey'et basiretle Münif Paşa

Ne hizmette bulunsa iktidarı varken icraya

İmamü'l-müslimine iktidayı gördüler ahrâ

Maarif namını maruf u meşhur etti âlemde

(...)

[Ömer Asım Aksoy, *Hasip Dürri*, 1959, s. 5]

Giriş

BU çalışmada, Osmanlı topraklarında modern eğitim kurumlarının birer birer açılmaya başlandığı ve eğitim sisteminde yeni düzenlemelerin yapıldığı Tanzimat sonrası dönemin kendine münhasır şartlarında yaşamış, gerek sivil hayatı ve gerek bürokratik yaşamı dolayısıyla Türk eğitim tarihimizde ayrı bir yere sahip olan Münif Paşa'nın eğitim ile ilgili düşünceleri ve faaliyetleri değerlendirilecektir. Eğitim alanındaki ilk resmî görevine 1864'te Mekâtib-i Umumiye azalığı ile başlayan, 1865'te Maarif-i Umumiye Nezareti'ne bağlı Tercüme Cemiyeti'nin, 1869'da da Meclis-i Kebir-i Maarif'in başkanlığını yapan Münif Paşa, 1891'e kadarki süreçte yeni okulların açılmasına önyak olmuş, "intişâr-ı maarif" vasıtası olarak gördüğü dergi ve gazete yayıncılığına önem vermiş, modern bilimlerin halka öğretilmesi ve benimsetilmesi için Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'yi kurmuş, konferanslar vermiş, hocalık yapmış, Osmanlı'da kütüphanecilik, matbaacılık ve müzeciliğin gelişimine öncülük etmiş bir Osmanlı bürokrat ve aydındır.

Tanzimat'ın ilanından dokuz yıl evvel dünyaya gelen ve Tanzimat'ı hazırlayan kuşaktan bir sonraki kuşağı temsil eden Münif Paşa'nın eğitim hakkındaki düşüncelerine geçmeden önce, makalenin konusu çerçevesinde, kendi eğitim hayatı ile çeşitli bürokratik görevleri ve faaliyetleri ekseninde eğitime katkıları üzerinde durulacaktır. Burada konu bütünlüğü ile orantılı olarak Münif Paşa'nın kendi eğitim ve kültür çevresinin yanı sıra cemiyet faaliyetleri, dergi-gazete yayıncılığı, matbaacılığı, müze ve kütüphane açılmasına ilişkin çabaları da değerlendirilecektir. Daha sonra *Hazine-i Evrak*, *Ruznâme-i Ceride-i Havadis*, *Risale-i Mevkûte*, *Mecmua-i Fünûn* adlı dergilerde ekonomiden felsefeye, ta-

* Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi.

rihten eğitime hemen hemen her konuda yazılar kaleme alan Münif Paşa'nın eğitim düşüncesi bu yayın organlarındaki yazıları üzerinden değerlendirilerek Türk eğitim tarihindeki yerine işaret edilecektir. Paşa, özellikle "Ehemiyyet-i Terbiye-i Sıbyan" başlıklı makalesinde ele aldığı eğitim ve öğretimde devletin ve ebeveynlerin rolü, eğitim/öğretim yöntemleri ve teknikleri, ders müfredatı, öğretmenlerin niteliği ve seçimi ve eğitimde uygulanacak ceza müeyyideleri gibi konularla modern pedagojik yöntemlere dayalı eğitimin önemine dikkat çeken ilk Osmanlı aydınlarından biridir.

Münif Paşa'nın Hayatı

1830 yılında¹ ulemaya mensup Antepli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Münif Paşa'nın çocukluğu bu mensubiyetin sağladığı sosyal ve kültürel bir ortamda geçmiştir. Antep'te Nur-ı Osmaniye Medresesi'nde başladığı medrese eğitimine, henüz dokuz yaşlarında iken, babası Abdünnafi Efendi'nin Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunlarına Farsça talim etmesi için Mısır'a davet edilmesi² üzerine Kahire'de Kasr-ı Âli Medresesi'nde, daha sonra da Şâm-ı Şerif'te Emeviye Medresesi'nde devam etmiştir.

Münif Paşa'nın 1852 yılında İstanbul'a gelişi hayatında yeni bir dönüm noktasıdır. Zira, Tercüme Odası'nda başladığı görevi dolayısıyla Münif Paşa Batı lisanları (Fransızca, İngilizce) ve Batı bilimi ile tanışır. O zamana kadar Doğu dilleri ve ilimleriyle meşgul olan Paşa bundan böyle Batı dilleri ve bilimleriyle de ilgilenmeye başlamıştır.

1 Paşa'nın doğduğu tarih ile ilgili çeşitli rivayetler mevcuttur. Biz çalışmamızda, *Sicill-i Ahval*'deki kaydı esas aldık. Bkz. BOA, DH. SAİD., no 3, s. 246. Paşa'nın doğum tarihini; Ali Fuat, "Münif Paşa", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 1930, c. I (yeni seri), sy. 4, s. 9'da Münif Paşa'nın oğlu Celal Bey'den rivayetle 1824 (1240), İbnülemin M. Kemal İnal, "Münif", *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, 1938, c. II, s. 997'de 1828 (1244); Y. Öztuna, *Türk Ansiklopedisi*, c. XXV, s. 32'de, 1828 (1244); H. Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Konya: Selçuk Yayınları, 1966, s. 82'de 1828 (1244); Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: YKY, 2006, s. 170'te 1828 (1244); Nihad Sami Banarlı, "Münif Paşa", *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi Ansiklopedisi*, Ankara: MEB Yayınları, 1974, c. II, s. 956'da 1828 (1244); "Münif Mehmet Tahir Paşa", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1986, c. VI, s. 470'te 1828 (1244); E. Ziya Tevfik, "Münif Paşa", *Yeni Tasvir-i Efkar*, 1909, sy. 251, s. 4'te 1829 (1245); "Münif Paşa Hazretleri", *Malûmat Mecmuası*, 10 Zilhicce 1313, sy. 37, s. 799'da 1830 (1246); Şemsettin Kutlu, "Münif Paşa", *Türk Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 345'te 1830; Abdullah Uçman, "Münif Paşa", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul: YKY, 1999, c. II, s. 330'da 1830 (1246); Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları, [t.y.], s. 232'de 1830 (1246); O. Fuat Köprülü, *Münif Paşa'nın Hayatı ve Tahran Seyirlikleri münasebetiyle İran Hakkında Bazı Vesikalar*, İstanbul: İran Şehinşahlığının 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan, İstanbul: MEB Yayınları, 1971, s. 277'de 1830 (1246); Osman Ferit, "Münif Paşa", *Nevsâl-i Osmani*, İstanbul: Matbaa-i Hayriye, 1326, s. 203'te 1830 (1246) olarak vermişlerdir.

2 İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.*, s. 997.

Öte yandan bu bağlamda işaret edilmesi gereken bir başka nokta ise Ahmet Kemal Paşa'nın³ himayesidir. Bu himaye, Münif Paşa'nın sosyal ve kültürel çevresi, bilgi birikimi ve hatta devlet görevleri üzerinde etkili olmuştur. Münif Paşa bu ilişkisi sayesinde Sadrazam Âli Paşa ile tanışmış,⁴ ilk yurtdışı tecrübesini de yine kendisini himaye eden Ahmet Kemal Paşa'nın Berlin sefaretine tayin edilince onu da yanında Almanya'ya götürmesiyle edinmiştir. Alıncayı burada kaldığı süre (1855-1857) içinde öğrenen Paşa, Berlin Üniversitesi'nde Hikmet-i tabiiye, Hukuk-ı beyne'd-düvel ve Tedbîr-i memleket dersleri okumuştur.⁵ Netice itibarıyla Münif Paşa, bütün bu gerek resmî gerek gayiresmî ortamlarda Arapça, Farsça, Fransızca, Almanca, İngilizce,⁶ Rumca⁷ gibi Batı ve Doğu lisanları ile coğrafya, tarih, edebiyat, felsefe, hukuk, devletler hukuku, ilm-i servet (iktisat) gibi ilimleri öğrenmiştir ki, böylece -Ali Fuat'ın da ifade ettiği gibi- "ulûmu şarkıyye ve garbiyyeye kadar müşterek malûmat hasıl eylemiştir".⁸ Bu muhitlerden elde ettiği birikim Münif Paşa'nın ilgi alanının çeşitliliği ve zenginliği konusunda bir fikir vermektedir.

Münif Paşa'nın hayatına dair önem arz ettiğini düşündüğümüz bir diğer husus yine Ahmet Kemal Paşa vesilesiyle tanıştığı saray ve çevresi ile olan ilişkileridir. Bu ilişkiler onun devlet kademelerinde aldığı resmî görevleri üzerinde etkili olmuş, bu sayede vezirliğe⁹ kadar yükselen Paşa, Ticaret Mahkemesi başkanlığı (1860), Ticaret nazırlığı (1877), Bâb-ı Ali baş mütercimliği (1862), Zaptiye müsteşarlığı (1867), Tahran elçiliği (1872 ve 1895'te olmak üzere iki kez), Divân-ı Temyiz (1868) ve Daire-i Mekâtib-i Umumiye azalığı (1864), Tercüme Cemiyeti başkanlığı (1865) ve Meclis-i Kebir-i Maarif başkanlığı (1869) gibi çeşitli görevlerde bulunmuş, üç kez (yaklaşık dokuz yıla yakın) de Maarif nazırlığı (Şubat-Kasım 1877; Nisan 1878-Eylül 1880; Ekim 1885-Eylül 1891)

3 Sultan kethüdalarından Hacı İbrahim Ağa'nın oğlu olan Ahmet Kemal Paşa (1808-1886), altı kez Maarif nazırlığı yapmış ve Avrupa'daki okulların "nizamata ve tedrisatını" araştırmak için padişah tarafından Avrupa'ya gönderilmiştir. İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, "Ahmet Kemal", *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, 1938, c. I, s. 821. Münif Paşa'nın eğitim ve ilim sevgisinde, kendisi de eğitimci olan Ahmet Kemal Paşa'nın yanında yetişmiş olması hiç şüphesiz önemli bir etkidir. Adem Akın, *Münif Paşa ve Türk Kültür Tarihindeki Yeri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1999, s. 6.

4 İsmail Doğan, *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi Üzerine Sosyo-Pedagojik Bir Değerlendirme*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1991, s. 48.

5 "Münif Paşa Hazretleri", s. 799.

6 İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, Münif Paşa'nın Berlin dönüşü tekrar girdiği Tercüme Odası'nda bu lisanı öğrenmeye çalıştığını ifade etmektedir, bkz. *a.g.e.*, s. 998.

7 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Meral Yayınları, 1972, c. II, s. 240.

8 Ali Fuat, *a.g.m.*, s. 2.

9 Münif Efendi'ye vezaret rütbesi 24 Şubat 1880'de ikinci Maarif nazırlığı esnasında verilmiştir. Bkz. Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcratı*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1338, s. 192.

yapmıştır. Bu önemli devlet görevleri sayesinde Münif Paşa edindiği bilgi ve tecrübeleri uygulama imkanını elde etmiştir.¹⁰

Sivil hayatına baktığımızda da dikkate değer faaliyetleri bulunduğunu gördüğümüz Paşa, Ekrem Işın'ın ifadesiyle "Tanzimat'ın bilimsel düşünce yapısını"¹¹ inşa eden Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'yi kurmuş ve bu cemiyetin yayın organı olarak, İbnülemin'e göre ilim aleminde ilk defa şöhret bulmasına vesile olan¹² *Mecmua-i Fünûn*'u dönemin yayın hayatına kazandırmıştır. Cemiyetin binasında halka açık seminerler düzenlenmiş, bununla Osmanlı halkının Batı bilimi ile tanışması ve bu konuda bilgilendirilmesi amaçlanmıştır.

"Doğrudan doğruya Batı'daki modern ilim anlayışını memlekete getirmeye çalışan aydınlardan biri"¹³ olan Münif Paşa, Osmanlı toplumunun kalkınmasının idare değişikliğinden çok eğitim sahasında yapılacak faaliyetlerle gerçekleştirileceğine inanmaktadır. Bu nedenle onun faaliyetlerine baktığımızda dergi, gazete ve kitap yayınlamaktan matbaa kurmaya; kütüphane, kıraathane ve müze kurulmasına önayak olmaktan halka açık dersler verilmesine kadar pek çok faaliyetin içinde yer aldığını görüyoruz. Münif Paşa, Eğitim bakanlığı esnasında da varolan eğitim kurumlarının yeni düzenlemelerle daha iyi bir hale getirilmesi, okul sayılarının artırılması, millî bir kütüphane kurulması, kütüphanelerin kataloglarının hazırlanması yönündeki çabalarının yanı sıra "akvam-ı salifenin merâtib-i medeniyeleri ve bunun tedricî olarak suret-i terakkilerini gösterir"¹⁴ bir müze-i hümayunun açılışında da yer almıştır. Eğitim tarihi nokta-i nazarından baktığımızda, çok başat bir özelliği olmamakla birlikte, burada son olarak eğitimci yönünü de vurgulamak yerinde olacaktır. Zira, Münif Paşa Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'de Medhal-i ilm-i hukuk, Hikmet-i hukuk, Edebiyat, Belagat, İlm-i ruh ve İlm-i servet dersleri verir.¹⁵ İkinci Maarif nazırlığından az-

10 Eğitim alanında yapmayı istediği şeylerin ne kadarını gerçekleştirebildiği hususunda kesin bir yargıya varmak mümkün olmamakla birlikte Ebuzziya Tevfik, Paşanın, dört buçuk yıl süren Meclis-i Maarif başkanlığı esnasında "maarifi değil, meclise mahsus kağıtların sernamesindeki hatayı bile düzeltmeye muvaffak olamadı"ğndan yakındığını belirtir. Bkz. Ebuzziya, a.g.m., 1910, sy. 253, s. 2.

11 Ekrem Işın, "Osmanlı Bilim Tarihi; Münif Paşa ve Mecmua-i Fünûn", *Tarih ve Toplum*, 1984, sy. 11, s. 350.

12 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., c. I, s. 1001.

13 Abdullah Uçman, a.g.md., s. 330.

14 Mahmud Cevad, "Münif", a.g.e., s. 198.

15 Verdiği derslerle ilgili olarak bkz. Ali Fuat, a.g.m., sy. 4, s. 8; Ali Budak, *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını: Münif Paşa*, İstanbul: Kitabevi, 2004, s. 46. Osman Nuri Ergin'in belirttiğine göre, Mekteb-i Hukuk'ta verdiği dersler şunlardır: Hikmet-i hukuk, Tarih-i hikmet-i hukuk, Medhal-i ilm-i hukuk, İlm-i hikmet (felsefe), Fenn-i marifetü'n-nefs, İlm-i ahlak ve mantık. Bkz. O. N. Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1977, c. III-IV, s. 1105. Ergin, mevcut literatürden farklı olarak Hamidiye Ticaret Mektebi'nde de Fenn-i tedbir-i servet dersleri verdiğini söylemektedir. Bkz. Ergin, a.g.e., c. III-IV, s. 1140-1141.

ledildiğinde buradaki görevine de son verilen Paşa üçüncü Maarif nazırlığı döneminde derslerine yeniden başlar.

Ulûm u Fünûn-ı Nâfianın Neşr u Tamimi İçin Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye

Tanzimat sonrasında değişen siyasal ve sosyal şartlar neticesinde birçok cemiyet kurulmaya başlanmıştır. Eğitimle ilgisi çerçevesinde burada sözünü edebileceğimiz ilk cemiyet, Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi,¹⁶ ikincisi ise 1852’de kurulan Encümen-i Daniş’tir. Eğitim amaçlı kurulan üçüncü cemiyet ise Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’dir. Münif Paşa tarafından 1861 yılında “ulûm u fünûn-ı nâfianın Memâlik-i Mahrûse-i Şahane’de neşr u tamimine say eylemek niyeti hayriyesiyle”¹⁷ kurulan cemiyet Çiçekpazarı’ndaki binasında, halka açık seminer ve konferanslar düzenlemenin yanı sıra bini aşkın kitaptan müteşekkil bir kütüphane ve bir okuma salonu (kıraathane) ile de halka hizmet vermektedir. Bir matbaası ile bir laboratuvarı¹⁸ da bulunan cemiyet, Tanzimat devlet adamlarının Osmanlı toplumunun kalkınmasında en temel amillerden biri olarak gördüğü eğitim alanında, göz ardı edilemez bir öneme sahiptir.

Mahmud Cevad’ın ifadesiyle “Maarif Nezaretî’yle manen alakası olan”¹⁹ cemiyet bünyesinde üç yabancı dile, on kadar müspet ve sosyal bilime ilişkin dersler düzenlenmiştir.²⁰ Zira kitap yazmak, tercüme etmek, halka ders vermek

16 Mahmud Cevad, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’yi 19. yüzyıl Osmanlısında teşekkül eden üçüncü ilim mahfil olarak zikreder. Mahmud Cevad’a göre birinci mahfil Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi (*Tarih-i Cevdet*’ten iktibasla), ikincisi Encüme-i Daniş, üçüncüsü ise Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’dir. Bkz. Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 69.

17 Münif Paşa, “Mukaddime”, *Mecmua-i Fünûn*, 1279, c. I, sy. 1, s. 18. Ebuzziya Tevfik’e göre “bir encümen-i maarif” olan cemiyetin asıl kuruluş amacı *Mecmua-i Fünûn*’u yayınlamaktır. Zira, Münif Paşa için “memlekete ifa olunabilecek hizmet-i maarifin en şumullüsü matbuat”tır. Ebuzziya Tevfik, *a.g.m.*, 1910, sy. 252, s. 1.

18 Ekrem Işın’a göre bu deney merkezi “daha sonra Darülfunundaki uygulamalı derslerin yapıldığı laboratuvarların ilk çekirdeğini oluşturacaktır”. Ekrem Işın, *a.g.m.*, s. 351.

19 Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 69.

20 Detaylı bilgi için bkz. Adem Akın, *a.g.e.*, s. 101-104. Ebuzziya Tevfik de cemiyet binasında verilen derslere ilişkin şunları zikretmektedir: “Hekimbaşı Salih Efendi, Tarih-i Tabii; Edhem Paşa, İlm-i tabakatü’l-arz; Ahmet Vefik Efendi, Hikmet-i tarih; Aleksandre Karatodori Efendi, Roma tarihi; Cinanizade Kadri Bey, Avrupa tarihi ve coğrafyası; Sakız Ohannes Efendi, İlm-i servet-i milel tedris ediyordu. Bir tür konferans suretinde olduğu için dinleyenleri sıkımsıyor bilakis şevk ve hevesini artırıyor.” Ebuzziya Tevfik, *a.g.m.*, 1910, sy. 253, s. 2. Ali Budak cemiyet merkezindeki bu konferanslardan önce Darülfünûnda düzenlenen dersleri de cemiyetin faaliyeti olarak değerlendirmekte ve burada Derviş Paşa’nın verdiği Hikmet-i tabiiye, Ahmet Vefik Efendi’nin verdiği Tarih-i umumi ve Salih Efendi’nin verdiği İlm-i mevâlid derslerinin cemiyet tarafından düzenlendiğini ileri sürmektedir. Cemiyetin “halk konferansları geleneğinin”, cemiyet kapandıktan sonra da Darülfünûn’da gece dersleri şeklinde devam ettiğini belirten Budak, cemiyette verilen derslere ilişkin Ebuzziya Tevfik’ten farklı olarak Hayrullah Efendi tarafından Devlet-i Aliyye-i Osmaniye tarihi

suretiyle ve her türlü mümkün vasıtalarla “ulûm u fûnûnun intişârı”nı amaçlayan “İş bu cemiyet mesâil-i diniyye ve politikıyye müstesna tutularak her türlü ulûm u maarife dair kütüb ü resâil telif ve tercümesi ve eyyam-ı mahsûsada umuma ders itası gibi vesâit-i müfidenin icrasına ikdam” edecektir.²¹ Çiçekpazarı’ndaki binasında “intişâr-ı maarif niyet-i hayriyyesi”²² ile halka açık konferanslara başlayan cemiyetin dönemin öne çıkan müspet ve sosyal bilimlerinin halka anlatılmasını temel alan bu konferanslarına öğrencilerin, ticaret, sanayi ve meslek erbabının, memurların, kısacası her sınıftan insanın katılması amaçlanmaktadır.²³

Cemiyetin halka açık konferans ve derslerinin yanı sıra önemli bir diğer faaliyeti de kendi bünyesinde kütüphane ve kıraathane açmasıdır.²⁴ Batı’daki kütüphane yapılanması model alınarak kurulan cemiyet kütüphanesi modern kütüphaneciliğin ilk örneği olarak kabul edilmektedir.²⁵ *Mecmua-i Fünûn*’un birinci sayısında yayınlanan “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin Nizamnamesidir”²⁶ başlıklı yazıda kütüphanenin işleyişine dair bir nizamname verilmiştir. Müjgan Cumbur’un da işaret ettiği üzere cemiyetin kütüphanecilik tarihinde ikinci büyük rolü kıraathane açmasıdır.²⁷ Zira bu sayede, kütüphanede bulu-

dersi verildiğini söylemektedir. Bkz. Ali Budak, *a.g.e.*, s. 188-197. Kayahan Özgül’e göre Paşa burada Terakki-i sanayi ve menâbi-i servet ile Tedbir-i memleket adlı iki ders vermiştir. Özgül ilkini vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi’nin *Tarih-i Lütfi*’sine, ikincisini ise *Basiret* gazetesinde çıkan bir habere dayandırmaktadır. Paşanın Tedbir-i memleket derslerine ilişkin notları Selim Çınay’daki özel evrakı içinde yer almaktadır. Bkz. M. Kayahan Özgül, *Münif Paşa*, Ankara: Elips Kitap, 2005, s. 119-120.

21 “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Nizamnamesidir”, *Mecmua-i Fünûn*, 1279, c. I, sy. 1, s. 2, 17; Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 70.

22 Münif, “Darülfünûn’da Ders-i Amm Küşâdı”, *Mecmua-i Fünûn*, c. I, sy. 6, s. 258.

23 “Beyne’l-ahali tevessü-i efkâr ve terakkî-i sanayi hakkında derkâr olan hüsn-i tesirâtına nazaran talebe-i ulûm ve memurin-i aklam ve erbab-ı hiref u sanayiden her sınıf tebea-i Şahane tarafından bunun tederrüs ve teallümüne ziyadesiyle meyl u râğbet gösterileceği meczumdur.” Münif, *a.g.m.*, s. 259.

24 Cemiyet kütüphanesi ve kıraathanesinin açılması ile ilgili olarak *Mecmua-i Fünûn*’daki satırlarda şunlar dile getirilmektedir: “Beyana hacet olmadığı üzre ulûm u maarif yalnız mekâtib ü medâriste tahsil olunmayıp bunların beyne’n-nas neşr u tamimi vesâit-i muhtelif-i saireye mütevakıftır. Kitap ve gazete ve emsali matbuat şu matlab-ı a’lanın hüsn-i husulüne medar olacak esbabdan ma’dud ise de bunların hepsini veyahud arzu olunan miktarını tedarük ve iştiraya herkesin kise-i iktidarı müsaid olmaz... İşte memalik-i mütemeddinede umumun istifadesine mahsus kütüphane ve kıraathaneler tanzim ve tesisi şu müşkilatın defî maksadına mebni”dir. “Cemiyet Merkezinde Kıraathane Küşâdı”, *Mecmua-i Fünûn*, 1280, c. II, sy. 22, s. 423.

25 Müjgan Cumbur, “Tanzimat’ın Kütüphaneciliğimize Etkileri”, *Belleten*, Ankara, 1964, c. XXVI-II, sy. 112, s. 692-700; “Münif Paşa ve Kütüphanelerin Yönetimiyle İlgili İlk Resmi Talimatname”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 1964, c. XIII, sy. 1-2, s. 30.

26 “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Nizamnamesi”, s. 14-15.

27 Cumbur, *a.g.m.*, s. 695.

nan fen bilimleri ve teknik konulardaki binin üzerinde kitap, çeşitli coğrafya ve anatomi atlasları ile yedisi Türkçe, onu Fransızca, beşi İngilizce, dördü Ermenice, üçü Rumca olmak üzere farklı dillerde yayınlanan süreli yayınlardan öğrencilerin ve halkın istifade etmesi imkanı sağlanmıştır.²⁸

Burada son olarak gerek *Mecmua-i Fünûn*'u gerekse başka eserleri yayınlamak üzere kurulan cemiyet matbaası (Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Matbaası)ndan da bahsedeceğiz. *Mecmua-i Fünûn* dokuzuncu sayısından itibaren cemiyet matbaası tarafından neşredilmiştir. Bunun yanı sıra “Sûret-i Hâl-i Cemiyet”²⁹ başlıklı yazısında Münif Paşa'nın işaret ettiği üzere matbaada Türkçe dışında Fransızca, Rumca ve Ermenice eserler de basılabilecektir. Filip Efendi'nin sorumluluğundaki cemiyet matbaası, 1867 yılının Haziran ayında cemiyet kapandıktan sonra da,³⁰ bir müddet daha faaliyetlerine devam etmiştir.³¹

İntişar u Neşr-i Maarifin Aracı Olarak Gazete ve Dergi Yayıncılığı

Ömrünü “sermaye-i saadet-i dareyn” olarak gördüğü “ulûm u maarife” adayan Münif Paşa'nın ilk gazetecilik deneyimi Ticaret Mahkemesi başkanı iken haftalık olarak yayınlanan *Ceride-i Havadis*'in başmuharrirliğini üstlenmesiyle başlar (1860). Bu görevi sırasında *Tercüman-ı Ahval*'in yayın hayatına girmesi onun gazetecilik deneyiminde önemli bir başlangıç olmuş, *Tercüman-ı Ahval* ile rekabet edebilmek için *Ceride-i Havadis*'e ek olarak tüm sorumluluğu kendisine ait bir *Rûzname* çıkartmıştır.³² 122. sayısından itibaren

28 “... Dersaadet'te ... gazete mütalaasına mahsus kuraathaneler olmadığından ala kaderi'l-imkan şu noksanın ikmalî niyet-i hayriyesi ile ... bir kuraathane tanzim ve küşâd eyle”nmiş ve “işbu kuraathanede el-yevm yerli ve ecnebi elsine-i muhtelifede otuzdan mütecevaz muteber gazete mevcut olup bir takım dahi mahallerine sipariş olunduğundan bunların dahi vürudunda cem'an kırka balığ olacağı meczumdur. İş bu gazetelerden maada elsine-i şarkıyye ve garbiyyede her türlü fünûn u sanayie dair bin cilt kadar kütüb-i mutebereyi şâmil cemiyet kütüphanesi dahi eyyâm-ı malûmede kuraathane azası için açık”tır. “Cemiyet Merkezinde Kuraathane Küşâdı”, s. 423-424. Yayınların listesi için bkz. a.g.m., s. 485-487.

29 Münif, “Sûret-i Hâl-i Cemiyet”, *Mecmua-i Fünûn*, 1280, c. II, sy. 24, s. 482.

30 Cemiyetin faaliyetlerinin sona erdiği tarihe ilişkin mevcut kaynaklarda farklı rivayetler yer almaktadır. Biz Ekmeleddin İhsanoğlu'nun “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri” başlıklı makalesindeki bilgiyi esas aldık. Bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri* içinde, Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu I, İstanbul: IRCICA, 1987, s. 216.

31 İsmail Eren, “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Faaliyet ve Tesirleri”, *VII. Türk Tarih Kongresi*, s. 690. Cemiyet matbaasında basılan eserler için bkz. M. Kayahan Özgül, *a.g.e.*, s. 78-80.

32 Ebuzziya Tefvîk'e göre “*Rûzname-i Ceride-i Havadis* Münif Efendi'nin meziyyat-ı terakki-perveranesiyle halkın zevk ve istifadesini temin edecek bir tarzda neşr olunuyordu” ve bu şekilde “erbâb-ı mutalaanın malûmatı tevsi edilmiş oluyordu. Münif Efendi iki sahifeden ibaret bu rûznamesi ile devletin milyonlarca kuruşlar tahsis ederek fakat birçok me-

Rûzname-i Ceride-i Havadis adıyla yayınlanmaya başlayan bu gazetedeği görevi 1862’de Bab-ı Ali mütercim-i evvelliği (Tercüme Odası birinci mütercimliği)ne tayin edilince sona erer.³³

Paşa’nın süreli yayıncılıktaki ikinci önemli deneyimi tarihten coğrafyaya, eğitimden iktisada, felsefeden edebiyata, jeolojiden fizik, kimya, etnografyaya kadar pek çok sahada yazılardan müteşekkil *Mecmua-i Fünûn*’u neşretmesidir. Zira “Rical-i muhalledemizden olan Münif Paşa, o zamanın gazetelerine, risalelerine bir yandan eserler yetiştirme”ye “ve tenvir-i efkâr-ı ümmete çalış”ırken diğer taraftan “garbın mahsûlat-ı fikriyesini, âsâr-ı irfanını, hazâin-i müdevvene-i maneviyesini lisanımıza nakl” edebilmek³⁴ için kurduğu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin “ebna-yı vatana bir hizmet eylemek niyet-i halisanesi”yle yayınladığı *Mecmua-i Fünûn*’da kolay anlaşılır bir dille din ve politika hariç fünûn u sanayie ilişkin faydalı bilgilere yer verecektir.³⁵ Ebuzziya Tevfik’e göre “Hassaten gençlere pek büyük hizmet eylemiş ... bu mecmua hiç olmazsa bin gencin mücib-i intibâhı olarak onların dimağına tohum-ı terakki ve marifeti ale’ d-devam zer’ etmekte idi”.³⁶ “Her türlü fünûn ve sanayi ve ticarete dair mevadd-ı nâfiayı şamil”³⁷ ayda bir yayınlanan bu dergi zaman zaman kesintiye uğrayarak 1862-1867 yılları arasında toplamda 47 sayı yayınlanmış ve belli başlı yazarlarının ayrılması, Münif Paşa’nın da vakit ayıramaması nedeniyle yayınına ara verilmiştir. 1883 yılında Münif Paşa dergiyi yeniden çı-

murlara, birçok azamet-meâb nâzır Paşalara müekkel eylediği Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesinin muvaffak olamadığı hubb-i marifeti etfal-i vatanın zihnine telkîh ediyordu”. Ebuzziya burada bir de Münif Paşa’nın kullandığı kelimelere dikkat çeker ve şöyle der: “‘küçük fıkralar’ tabirine bedel ‘fikat-ı muhtasara’ terkihi ve ‘tefrika’ lafzına bedel ‘neviyye’ tabiri kullanılıyordu. Bundaki hâlet-i rûhiyeyi bu zamandaki gençlerimiz keşften acizdir. Fakat biz bedbahtlar, o devri idrak eylediğimiz için bu tabirlerin hikmet-i istimalini o zaman anlamadık ise de şimdi anlıyoruz.” Ebuzziya Tevfik, a.g.m., 1909, sy. 251, s. 5.

33 Osman Ferid, *a.g.e.*, s. 206; Budak, *a.g.e.*, s. 26; Doğan, *a.g.e.*, s. 99-104.

34 Osman Ferid, *a.g.e.*, s. 206.

35 Münif, “Mukaddime”, s. 19-20.

36 Ebuzziya Tevfik, a.g.m., sy. 253, s. 2. Ebuzziya Tevfik yazısında *Mecmua-i Fünûn*’un önemini belirtmekte ve Münif Paşa’yı şu sözlerle övmektedir: “Münif Efendi’nin bu eseriyle ebna-yı memleketi ifa ettiği hizmeti –kemal-i esfle tekrar ediyorum- devlet ifa edememiş, belki ifa edenlere manialar teşkil etmiştir. Binaenaleyh Münif Efendi’ye muallimin-i irfan-ı milletin en müfidi nazarı ile bakmak ve namını hâfıza-i ebna-yı vatana nakşetmek cümlemiz için bir vazife-i şükür-güzâridir.” Ebuzziya Tevfik, a.g.m., a.y. Ahmet Hamdi Tanpınar ise mecmua ile ilgili olarak şunları dile getirir: “Mecmua-i Fünûn tam bir mekteptir ve bizde, büyük Fransız ansiklopedisinin XVIII. asırdaki rolünü oynar. Sadece muhtelif bilgiler değil, onların muhassalası olan muasır ve müsbet görüş ve ayrıca ilim ve felsefe dili, onun vasıtasıyla münakaşa sahasına girer.” Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s. 172.

37 Münif Paşa’nın vali, mutasarrıf ve kaymakamlara yazıldığından bahsettiği metin. Bkz. Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 72.

kartmak için bir teşebbüste bulunsa da dergide yer alan “Bir Yıldız Böceği ile Bir Yolcu” adlı hikaye nedeniyle II. Abdülhamit derginin yayınlanmasını yasaklamıştır.³⁸

Mecmua-i Fünûn'u *Mecmua-i Fünûn Risale-i Mevkûte* başlığı ile yeniden yayın hayatına kazandırma çabası başarısızlıkla sonuçlanan Paşa'nın 1880-1881 tarihleri arasında *Hazine-i Evrak*'ta yayınlanmış yazıları da mevcuttur.³⁹

Rûzname-i Ceride-i Havadis'te yazdığı, “Cerideci ile Bazı Müşterisi Beyninde Vuku Bulan Muhâveredir” başlıklı makalesinde Münif Paşa, gazeteciliği “her şeyden bir nebze beyan eylemek”⁴⁰ olarak tanımlamaktadır. Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki, Münif Paşa'ya göre, terakki ve medeniyetin müsebbibi olan “ulûm u fünûn”un Osmanlı toplumuna aktarılmasında en önemli kanallardan olmakla beraber halkı eğitmenin, yeni bilim ve gelişmelerden haberdar etmenin aracıdır dergi, kitap ve gazete. Paşa, okuyucusuna bir şeyler öğretmek ve hiç olmazsa merak uyandırmak için ekonomiden felsefeye, biyografiden eğitime hemen hemen her konuda görüşlerini dile getirmiştir. Ancak özellikle, din ve iç siyasete ilişkin konularda yazmaktan özellikle imtina etmiştir. Neticede kendi ifadesiyle Münif Paşa “... herkesin anlayacağı sûrette sehlû'l-ibâre olmak üzere diyanet ve zaman-ı hâl politikasından mâadâ kâffe-i fünûn u sanayi-a müteallik malûmat-ı nâfiayı müstemil olacak”⁴¹ mevzûlar üzerine yazmıştır. Bununla birlikte iktisat, hukuk ve tarih üzerine matbu eserleri ve çeşitli konularda yazma eserleri de bulunmaktadır.

Maarif Nazırı Olarak Münif Paşa⁴²

Yaklaşık dokuz yıla yakın Maarif nazırlığı yapan Münif Paşa'nın eğitim alanında resmî anlamdaki ilk tecrübesi Daire-i Mekâtib-i Umumiye azalığı (1864)

38 Detaylı bilgi için bkz. Osman Ferit, *a.g.e.*, s. 207; Budak, *a.g.e.*, s. 231-237.

39 Münif Paşa'nın sözkonusu süreli yayınlarda yayınlanmış yazıları ile ilgili olarak bkz. Doğan, *a.g.e.*, s. 98-104.

40 Münif, “Cerideci ile Bazı Müşterisi Beyninde Vuku Bulan Muhâveredir”, *Rûzname-i Ceride-i Havadis*, 25 Cemaziyevvel 1277 / 9 Aralık 1860, sy. 29, s. 1. Bu yazı Münif Paşa'nın gazetecilik düşüncesini yansıtmaya bakımdan ilgi çekicidir. Ali Budak sözkonusu yazının tamamını çalışmasında vermektedir. Bkz. Budak, *a.g.e.*, s. 154-160.

41 Münif Paşa, “Mukaddime”, s. 18.

42 Maarif nazırlığı esnasında yaptığı faaliyetlere ilişkin detaylı bilgiler Mahmud Cevad'ın kaleme aldığı *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı* adlı kitapta mevcut olup çalışmamızın bu bölümünde temel kaynak olarak bu eserden istifade edilmiştir. 1338'de Osmanlıca yayınlanan eser, Taceddin Kayaoğlu tarafından latinize edilmiş, 2001 yılında Yeni Türkiye Yayınları'ndan basılmıştır. Münif Paşa'nın Maarif nazırlığı esnasındaki çalışmaları ile ilgili olarak ayrıca bkz. Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, c. I-V; H. Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul: MEB, 1991, s. 149-151.

ile başlar. Daha sonra 1869-1871 yılları arasında Meclis-i Kebir-i Maarif'in başkanı olarak idare heyeti içinde yer alan Paşa'nın ilk Maarif nazırlığı görevi Şubat 1877'de başlar, Kasım 1877'de Ticaret Nezareti'ne nakliyle sona erer. Dokuz ay kadar devam eden bu süre içinde Münif Paşa'nın dikkati çeken eğitim faaliyetleri arasında Kütüphane-i Umumî adıyla millî bir kütüphane teşkiline⁴³ ve Mekteb-i Mülkiye'nin tevsian ve ıslahen bir nizamname ile yeniden açılmasına teşebbüs etmesini, İstinye, Yeniköy ve Tarabya Meclis-i Tedrisi'nin gayret ve kılavuzluğunda yeni usûl üzere Yeniköy Sıbyan Mektebi'nin açılmasını,⁴⁴ Avrupa'ya gönderilmelerinden vazgeçilen İranlı talebelerin İran sefiri Mirza Muhsin Han'ın ricası üzerine tahsil için İstanbul'a gelmelerinin kabul edilmesini zikredebiliriz.⁴⁵

İkinci Maarif nazırlığı, 18 Nisan 1878 ile 12 Eylül 1880 yılları arasında yaklaşık iki buçuk yıl sürmüştür. Bu görevi esnasında en önemli faaliyetlerden biri elifba-yı Osmaniyenin ıslahı⁴⁶ için kendi başkanlığında bir komisyon oluşturu-

43 Mahmud Cevad bu teşebbüsü 1884 yılında faaliyete geçen Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin teşekkül sürecinin ilk nüvesi olarak değerlendirmektedir. Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 176.

44 Kayahan Özgül'e göre bu mektepte Münif Paşa'nın "usûl-i cedide"si üzere eğitim verilmektedir. Bkz. Kayahan Özgül, *a.g.e.*, s. 123.

45 Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 177.

46 Münif Paşa, ilk olarak 12 Mayıs 1862 tarihinde Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniy'e de yaptığı konuşmasında huruf-ı Osmaniyenin ıslahı konusunu gündeme getirmiştir. Paşa'nın yaptığı konuşmaya *Mecmua-i Ulûm* da şu sözlerle yer vermiştir:

"Maarif Nezaret-i Celilesine hakikaten revnak-bahşâ olan Münif Efendi hazretleri ta 1278 senesi Zilkadesinin 13. günü azasından bulunduğu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniy'e de şu nutku irad buyurmuş idi: 'Cemiyetimiz maksadının husulüne medar olacak mesâilin en kavi ve mühimmini bugün size arz u beyan ile cümleden akdem bu husus hakkında nazarı dikkatinizi davet ederim yani bizce müsta'mel olan usûl-i kitabetin ıslahıyla okumak ve yazmak tarihinin mümkün mertebe teshili madde-i mu'tena-bihâsını söylemek isterim.

Usûl-i hâzıranın tahsil-i kitabet hakkında ne derece müşkilatı olduğu erbab-ı dikkatin ve ba-husus ... milel-i saire hututuna vukufu ola'n kişilerin malumudur. '... bizim yazılarda ism-i has tabir olunan a'lam ile kelimat-i saire beyinde tahriren bir fark olmadığından bunun dahi kitabette bazı mertebe tekellüfatı ve erbab-ı mütalaya müşkilatı' olduğundan bir subet sözkonusudur. Bir türlü yazılan bir kelime birçok türlü okunabilmektedir. Avrupalıların yazılarında bu tür bir müşkilat olmadığı için her kesimden insan okuma yazma bilmektedir.

'... terbiye-i amme hakkında' ikinci bir subet de 'intişâr-ı maarife vasıta-i kaviyye olan sanat-ı tibaata elverişli olmayıp milel-i saire yazıları için yalnız heceleri adedince 30-40 cins huruf ile istedikleri kitabı tab' edebiliyorken bizde nesih yazı için en az 500 cins ve talik için bunun 2-3 misli hurufa ihtiyaç vardır. 'İmdi maksadımız olan intişâr-ı fûnün kazıye-i hayriyesine destres olmak üzere taallüm-i kitabete mani olan şu müşkilat-ı hâzıranın indifaina çalışmak bizce akdem-i tedâbir ve ehemmi mehamdır zannedirim.

Şu maksada vasıl olmak için iki usûl vardır. 'Biris kelimat yine heyet-i hâzıra üzere ibka olup alt ve üstlerine harekât-ı malûme ile birtakım işaret-i cedide' koymak, 'diğeri dahi huruf-ı mukattaa ile tahrir olunup bi'l-cümle elsine-i ecnebiyede olduğu misillü' gerekli

rulmasıdır. Ancak mesele esaslı bir şekilde halledilememiştir. Dönemin ikinci önemli faaliyeti kütüphanecilik tarihi açısından önem arzeden bir teşebbüstür ki, Maarif Nezareti'ne bağlı vakıf kütüphanelerinin kitaplarının yeniden tahkik ve tetkikiyle hepsinin isimlerini ve hangi ilmî sahaya ait olduklarını gösterir bir katalog neşredilmesi için bir komisyon oluşturulmuştur. Maarif tarihi açısından önemli üçüncü faaliyeti ise 16 Ağustos 1880'de Müze-yi Hümâyûn'un açılmasıdır. Zira müzenin açılışında konuşan Münif Paşa'ya göre "sair memalik-i mütemeddine olduğu gibi Dersaadet'te de bir müze tesisi ötedenberi terakki-cûyân-ı memleketin eazz-i amali idi".⁴⁷

Yine bu dönemde nazar-ı dikkati celbeden hususlardan biri de yeni açılan okul sayısındaki artıştır. Ticaret Mekteb-i Âlîsi⁴⁸ ile usûl-i ziraatin geliştirilmesi ve kavâid-i cedide-i fenniyyeye uygun olarak ziraat tahsil edilmesi için Kağıthane civarında Ayazağa çiftliğinde Ziraat Mektebi kurulmuş ve bunun için Avrupa'ya yedi kişi gönderilmiştir. Darulmuallimîn-i leylî, lisan, resim ve fenn-i mimariye mahsus olmak üzere üç mektebin yeniden açılması öngörülmüş ancak rüşdiyelerde bu tatbik edilememiştir. Adliye Nezareti bünyesinde de bir Mekteb-i Hukuk açılmıştır.⁴⁹ Osmanlı taşrasında ise, Gemlik'te Maarif komisyonu oluşturulmuş ve bu komisyonun çalışmaları neticesinde burada üç erkek, üç kız ibtidâî okulu açılmış ve buraya İstanbul'dan öğretmen gönderilmiştir. Sivas'ta da kız ve erkekler için mekteb-i ibtidâîye inşasına başlanmış,⁵⁰ mevcut sıbyan mektebinin usûl-i tedrisiyesi de ıslah edilmeye çalışılmıştır.⁵¹

olan işaretleri harfler sırasında yazmak." Münif Paşa ikinci yolu önerir. Zira gerek okuyup yazmak ve gerek kitap basmak için ikinci usûl daha elverişlidir. *Mecmua-i Ulûm*, 1297, c. I, sy. 4, s. 219-221. "İslah-ı Resm-i Hatta Dair Bazı Tasavvurat" başlıklı yazı ile *Mecmua-i Fünûn*'un satırlarında da bu konuya yer verilmiştir. *Mecmua-i Fünûn*, 1280, c. II, sy 14, s. 69-77. Arap harflerinin ıslahı meselesi bu dönemde tartışılan önemli konulardandır. Detaylı bilgi için bkz. Akın, *a.g.e.*, s.112-131.

47 Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 197.

48 Osman Nuri Ergin'e göre bu okul Osmanlı Devleti'nde açılan ikinci Ticaret mektebidir. Ergin 1880'de eğitime başlayan bu mektebin açılışına Münif Paşa'nın önyak olduğunu ifade ettikten sonra Paşa'nın bu teşebbüsünü gösteren iki vesika sureti vermektedir. Bkz. O. N. Ergin, *a.g.e.*, c. III-IV. s. 1136.

49 Mektebin açılışında Münif Paşa da bizzat bulunmuştur. Bkz. Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 197.

50 Kayahan Özgül'ün, Hasan Behçet'in *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi* başlıklı kitabından aktardığı üzere, "İngiltere Kıbrıs'taki üç sıbyan mektebini kapatınca, Paşa oniki mektep birden açılması yolunda başkadıya emir ve muallimlere ödenecek maaşları Osmanlı Bankasından çekme salahiyeti verir". Bkz. Kayahan Özgül, *a.g.e.*, s. 124.

51 Yeni usûl sıbyan eğitimini ilk olarak, Selanik'ten İstanbul'a gelerek özel dersler veren ve eğitim alanında gösterdiği kudret ve muvaffakiyetle Paşanın dikkatini çeken Selanikli Abdi Kamil Efendi (1857-1926) uygulamıştır. Ergin'in belirttiği üzere, Süleymaniye'deki konağına yakın Taşmektebi Kamil Efendi'nin idaresine veren Paşa, onun, eğitimde yeni okutma ve öğretme usûllerini tatbik etmesine imkan sağlar. Bkz. Ergin, *a.g.e.*, c. I-II, s. 470.

Ayrıca önceden açılıp daha sonra muattal kalan Mekteb-i Sultanî'ye bağlı Mekteb-i Hukuk ve Turûk u Meâbir (fenn-i inşaat) okulları yeniden açılmıştır.

Bu dönemde kız çocuklarının eğitime de önem verilmiş ve 1880 senesi eğitim faaliyetlerinden biri olarak kızların eğitimi için altıdan on yaşına kadar usûl-i cedide üzere ders verilmek ve el işleri tedris ve talim olunmak üzere kızlara mahsus bir mekteb-i ibtidâî açılmıştır (bu okul kızlara mahsus özel mekteplerin ilkidir). Ayrıca, Avrupa'daki kız okullarının nizamnamesi dikkate alınarak hazırlanan bir programla lisan, musikî ve el işleri öğretilmek üzere bir mektep tesis edilmiş ve böylece kızlar için bir Mekteb-i Âlî kurulmuştur. Münif Paşa'nın kız okulları açılmasına ilişkin bu gayretleri *Vakit* gazetesinde yayınlanan bir yazı ile de övülmektedir.⁵² Darülmualimat'a ilk olarak pedagoji dersleri (fenn-i terbiye ve usûl-i tedris) yine Paşa'nın himmetiyle konulmuştur.⁵³ Biri Üsküdar'da, biri Aksaray'da ve üçüncüsü Cağaloğlu'nda olmak üzere İstanbul'da üç kız sanayi mektebi açılmıştır.⁵⁴

Öte taraftan, Türkçenin ve yabancı dillerin öğretimi hususunda da bazı okullarda düzenlemelere gidilmiş, Mekâtib-i Rüşdiye'de Fransızca öğretilmesi kararlaştırılmış ve öğretmen tayin edilmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, Tıb-

52 Bkz. Mahmud Cevad, *a.g.e.* s. 195. Bununla birlikte Ali Budak da Münif Paşa'nın, *Muhâverât-ı Hikemiye* adlı matbu eserinde kadınların eğitiminin önemine işaret ettiğini belirtir. Zira *Muhâverât-ı Hikemiye*'deki "Bir kız ile ehibbasından bir kadının muhâveresidir" başlıklı 10. diyalogda zengin, zeki, kibar ve yakışıklı bir delikanlı ile arkadaşlık eden ancak delikanlının ahlâkî zayıflığı nedeniyle onunla evlenmeyi düşünmeyen bir genç kızın, dostlarından bir hanım ile bu mesele üzerine tartışması ele alınmaktadır. Voltaire'e ait olan bu metinde annesi tarafından iyi bir şekilde terbiye edilmiş/eğitilmiş genç kız, annesinin kendisini yaşadığı dönemin şartlarına muvafık olarak eğittiğine dikkat çekmektedir.

"İşte bu azıcık aklım validemin bana verdiği terbiyenin hüsn-i tesiridir. Bütün ömrümü manastırda geçirecek olmadığımın validem beni öyle mahallerde büyütmedi. Eyyâm-ı tufüliyetlerinde ecnebî süt anaların elinde büyüdükleri gibi hengâm-ı sebavetlerinde dahi rahibeler yedine teslim olunmuş olan kızların haline pek acırım. İşittiğime göre erkek çocukların terbiyesine mahsus mekteplerin dahi ekserinde olduğu gibi bu manastırlarda müddet-i ömürlerinde unutulması lazım olan şeylerden başka bir şey taallüm ve tahsil olunmaz imiş. Eyyâm-ı sabavetin kesb-i maarife en müsait olan zamanını gafletle geçirirler." Oysa genç kızın annesi ona "çeki düzen verilip halka gösterilir ve sonra yine sakınırlar kukla nazarı ile bakmayıp" onu, "tevsî-i zihni lazım bir vücûd-ı zî-akl makamında" tutmuştur. Münif Efendi, *Muhâverât-ı Hikemiye*, Dersaadet: Ceridehane Matbaası, 1276, s. 70-73 (nkl. Budak, *a.g.e.*, s. 312-316). İsmail Doğan da, Paşa'nın *Muhâverât-ı Hikemiye* adlı çalışmasını Batı'dan yapılan ilk pedagojik tercüme çalışması olarak değerlendirmektedir. Bkz. İsmail Doğan, "Batıdan Yapılan İlk Pedagojik Tercüme Çalışması: Muhâverât-ı Hikemiye ve Münif Paşa", *İletişim ve Yabancılaşma* içinde, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1998, s. 191-215.

53 Buradaki pedagoji dersleri Ayşe Sıdika Hanım tarafından verilir. Bu derslerin neticesinde, Ayşe Sıdika Hanım'a ait *Usûl-i Talim ve Terbiye* adlı bir kitap da yayınlanır. Bkz. O. Nuri Ergin, *a.g.e.*, c. I-II, s. 675.

54 Ergin, *a.g.e.*, s. 686.

biye-i Askeriye idaresinden ayrılarak Maarif Nezareti'ne bağlanmıştır.⁵⁵ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye* 1879 senesinde Maarif Nezareti tarafından hazırlanıp neşredilmiştir.⁵⁶

Üçüncü kez Maarif nazırı olması 25 Eylül 1885 tarihine rastlar.⁵⁷ 4 Eylül 1891'e kadar devam eden bu görevi süresinde Münif Paşa'nın icraatları şunlardır: Müslüman ve gayrimüslim çocuklarının okuyacağı yüksek okullar (Mekâtib-i Âliye) kurulması kararlaştırılmış, birçok vilayet ve kazada yeni mektepler açılmıştır. Kendi başkanlığında ilmî, edebî ve sınaî istatistikler tanzimi için bir komisyon oluşturulmuştur. Dilsiz ve Âmâ Okulu kurulmuş,⁵⁸ eğitim hissesi olarak aşardan yüzde yarım, emlak vergisinden yüzde beş alınması kararlaştırılmış, Mekteb-i Hukuk'un ve Mülkiye Baytar Mektebi'nin programında ıslahat yapılmış, hukuk, ticaret, ziraat, kız sanayi mektepleri Maarif Nezareti'ne bağlanmış, Mekteb-i Sultanî öğrencilerinin hem Türkçe hem de Fransızcadan diploma alması mümkün kılınmış ve taşrada telif ve tercüme edilen eserlerin Maarif Meclisi tarafından teftişi öngörülmüştür.⁵⁹

Yukarıdaki satırlardan da görüleceği üzere Paşa Maarif nazırlığı esnasında varolan eğitim kurumlarının düzenlenmesiyle birlikte yeni birçok okulun açılışına da önyak olmuştur. "Mekteb" üzerine yazdığı terki-i bendi, Paşanın bu gayretlerini yerinde değerlendirebilmek için bize gerekli ipuçlarını vermektedir. Münif Paşa, bu şiiirinde bilgili ve terakki etmiş bir toplum için okulun önemini vurgularken, eğitim kurumlarının fonksiyonuna da işaret etmektedir.⁶⁰

55 Kayahan Özgül, Maarif Nezareti'nin yönetim ve denetimindeki güçlükler nedeniyle Paşa'nın Nezaretin merkez teşkilatında da bazı düzenlemeler yaptığına işaret etmektedir. Bkz. Özgül, *a.g.e.*, s. 124.

56 Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 179-200.

57 Mahmud Cevad'ın belirttiğine göre, Paşa Maarif nazırlığına aslında 15 Zilhicce 1302/25 Eylül 1885 tarihinde tayin edilir. Göreve atandığı bu tarihte Fransa'da bulunduğu için dönünceye kadar yerine Evkaf-ı Hümayun nazırı Zihni Efendi vekalet etmiştir. Paşa ancak 4 Muharrem 1303/13 Ekim 1885 tarihinde görevinin başına geçebilmiştir. Bkz. Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 252, 254.

58 Ergin'e göre Münif Paşa'nın mekteple ilgili gayreti sayesinde mektep büyük oranda arzu edilene uygun bir surette gelişmeye yüz tutmuşken Paşa'nın nazırlıktan azledilmesi üzerine Nezaretçe eski ilgi ve gayret gösterilmemiştir. Bkz. O. N. Ergin, *a.g.e.*, c. III-IV, s. 1168.

59 Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 252-267.

60 Gerek Maarif nazırlığı esnasındaki çabaları gerek sivil hayatında halk eğitimi için gösterdiği gayretin değerlendirilmesinde açıklayıcı ve tamamlayıcı bir etkisi olduğunu düşündüğümüz terki-i bendi şöyledir:

Mekteb ki feyz-bahşidir ebnâ-yı ümmetin / Mekteb ki haclegâhıdır ebkâr-ı fikretin
Mekteb ki medh-i rif'atidir her cemâatin / Mekteb ki kasr-ı şevketidir mülk ü milletin
Mekteb ki rahlegâhıdır âyât-ı nusretin / Mekteb ki en mühimmidir esbab-ı servetin
Mekteb ki sâye saldığı yerdır hakikatın / Mekteb ki cilvegâhıdır esrâr-ı hilkatın
Sermâye-i saâdetidir din ü devletin / Bu müddeâ müsellemdir şer' u hikmetin

Münif Paşa'da Eğitim Düşüncesi

Tanzimat ve sonrasındaki dönemin eğitim anlayışı döneme münhasır şartlara uygun olarak şekillenmiştir. Avrupa medeniyeti karşısındaki görece yenilgilerini anlamlandırmaya çalışan Osmanlı ricali diğer sahalarda olduğu gibi eğitim alanında da modern eğitim kurumlarını ve Batı bilimini Osmanlı topraklarına aktararak bu sorunun üstesinden geleceklerine inanmaktadırlar. Tanzimat sonrası Osmanlı bürokrat ve aydınının düşüncesine göre Avrupa medeniyeti teknolojik bilgi birikimi sayesinde ilerlemiştir. Dolayısıyla yapılacak en önemli şey modern sisteme göre düzenlenmiş yeni bir eğitim müfredatı ışığında dönemin bilgi birikimi ile donanmış yeni nesiller yetiştirmektir. Bu hem devletin bekası hem de insanların dünya ve ahiret saadeti için gereklidir.

Münif Paşa da meseleye kendi yaşadığı dönemin şartları altında yaklaşmaktadır. Doğrudan eğitime ilişkin kaleme aldığı "Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıb-

Mekteb deyip geçme ki kudsîdir ol makam / Sükkânına müessisine eyle ihtiram
 Beytû'ş-şeref sezâdır ona olsa idi nâm / Nâkıs gelenler onda olur lâ-cerem tamam
 Lâyık değil mi dense ona kible-i enâm / Maksûd ise eğer sana Kâbe-i merâm
 Ol cânib-i mübareke vaktiyle et hurâm / Kesb-i kemâle subh u mesâ eyle ihtimam
 Amma mizâc-ı asra muvâfık da olmalı / Hem ihtiyac-ı halka mutâbık da olmalı
 Mâmûrelerde bir nice âli binâ olur / Dâhilleri müzeyyen olur dil-küşâ olur
 Sükkânı ilm ü ma'rifete âşinâ olur / Hem sa'y u istikamet ile ağınyâ olur
 Emn ü refâh şâmîl-i bay u gedâ olur / Her şeyde intizâm eseri rû-nümâ olur
 Gözleri ziyâ-yı hikmet ile rûşenâ olur / Diller hemîşe masdar-ı şükr ü senâ olur
 Mekteb değil de ya nedir esbâbı bunların / Kabil mi ehl-i cehl ola erbâbı bunların
 Aç dide-i basîreti âfâka kıl nazar / Pürdür zamanımızda acayıple ser-be-ser
 Hem nev'imiz bu nüsha-i kübrâ olan beşer / Şimşek gibi bir âfeti emrine râm eder
 Seyr-i serî ile cevelângâh-ı bahr u berr / Cevv-i havâyâ çıkmada şâhin-i fîz-per
 Bahr-i muhît ka'rına da korkusuz iner / Ya Rab daha neler yapacaktır daha neler
 Mekteb değil mi menşei hep bu bedâyiin / Ehl-i kemâle işte mükâfâtı Sani'in
 İster misin ki eylesin borcunu edâ / Borcun nedir senin onu gel öğren ibtidâ
 Evvel Cenab-ı Hakka ülü'l-emre sâniyâ / Et sîdk ile itaat ü ihlâs ile dua
 Bir de çalış ki bizde olan muhtelif kuvâ / Daim ede merâtib-i a'lâyâ irtikâ
 Emez isen buna gereği gibi itinâ / Sîdk u hulûs u sa'yin olur cümleten hebâ
 Bir çok daha vezâif var nev'-i âdemin / Mektebde öğretir sana üstâd-ı ekremin
 Sen sanma kim bu sözleri hâşâ fesânedir / Ya muktezâ-yı dâiye-i şâirânedir
 Yahut ki cerr-i menfaate bir bahanedir / Dersen eğer ki böyle değildir de ya nedir
 İhlâs u sîdk u hubb-i vatandan nişânedir / Teslîm-kerde-i ukalâ-yı zamanedir
 Halkın yazık ki rağbeti nâm u nişânedir / Bilmez cihanda mâye-i izz ü a'lâ nedir
 Mekteb büyük hazinesidir cümle nimetin / Miftahı sa'y u dikkati ehl-i zekâvetin
 Layık değil mi Rûhu'l-emin olsa kâtibi / Kerûbiyân-ı arş-ı berîn olsa hâcibi
 Şâhinşehan-ı rûy-ı zemin de murâkıbı / Ömrü füzûn ola ki bu mülkün de sahibi
 Takdir eder uluvv-i makâm-ı mekâtibi / Masrûftur hemîşe buna fikr-i sâkibi
 Meşhur hem müsellemin onun re'y-i sâibi / Memdûhtur sîfatı güzîde menâkibi
 Ya Rabbi haşra dek ola tahtında ber-karâr / Var ise düşmanı ola makhûr u târ ü mâr

Bkz. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Meral Yayınları, 1972, c. II, s. 241-242.

yan” adlı çalışmasının yanı sıra onun eğitim düşüncesini “Mukayese-i İlm u Cehl”, “Mahiyet u Aksam-ı Ulûm”, “İlm u Marifetin Lezzet ü Menfaati”, “Darülfünûn’da Ders-i Amm Küşâdı” gibi çeşitli dergi ve gazetelerde yayınlanmış yazıları ile çeşitli konferans notlarının satır aralarından çıkarmak mümkündür. Burada öncelikle Paşanın eğitim düşüncesini daha anlaşılabilir kılacağı düşüncesiyle medeniyet, terakki gibi kavramlar ve ulûm u fûnûn, ilm u marifet gibi terkipler üzerinde duracağız.

Münif Paşa’ya göre, “Mukayese-i İlm u Cehl”⁶¹ yazısında belirttiği üzere, “medeniyün bi’t-tab’” olan insan ancak eğitim ile cehaletten kurtulur, bedeviyetten medeniyete ulaşır. Cehalet hayvaniyete mahsus bir keyfiyet, ilm ise ulûhiyet sıfatından olduğu için insan cehaletten uzaklaştığı ve ilme intisab ettiği nispette “sıfat-ı hayvaniyetten” kurtulur ve ilm ve sanat ile diğer mahlûkattan farklı ve üstün olur. Talim ve terbiye ile bazı hayvanların dahi mizaçları tadil edilerek insana takarrüb ederken, ilm u edebin, yaratılmışların en şerefli olan insanın nefsinin ıslahı ve ahlâkının güzelliğine ne mertebe medar olabileceği en basit mülâhaza ile malum olur.⁶² Bilgili insan dış dünyadaki bitkiler, hayvanlar gibi bütün varlıkları kendi yönetimi ve idaresi altına alır. Güzel bir suretle meydana getirdiği ham mahsulatı usûl-i sanayi ile faydalı bir hale getirdiği gibi, başka memleketlere de mal ve eşya celbine dahi destres olur.⁶³

İlmin büyük faydalarından bir başkası da insanı batıl itikatlardan korumasıdır. Alim olan kimsenin basiret gözü açıktır.⁶⁴ Ulûm u fûnûn sahipleri cümleden ziyade Hak Teâlâ hazretlerinin kemâl-i kudret ve azametini ve kainatın her bir zerresinde bulunan binlerce sır ve hikmete de vakıfturlar. Medenîlerde görülen birtakım kötü haller ise medeniyetin kendisinden değil, aksine onun yeterli bulunmasından dolaydır ve medeniyet ilerledikçe bu kötü haller dahi düzelecektir.⁶⁵ İlm, Allah’ın kendi sıfatından olarak insana verdiği hediyelerin en büyüklerindedir. Aynı zamanda “bir devletin kuvvet ü azametinin ve şân u şevketinin” gerçek esası da şüphesiz “ilm u marifet”tir ve devlet, her şeyden önce bunun “tekessür ve intişarına” gayret etmeli ve bunun için çalışmalıdır. Zira “bir milletin ulûm u maarifte ileri bulunmaları metbu’larına mûcib-i fahr u şereftir”.⁶⁶

61 Münif, “Mukayese-i İlm u Cehl”, *Mecmua-i Fünûn*, 1279, c. I, sy. 1, s. 21-35.

62 Münif, a.g.m., s. 22.

63 Münif, a.g.m., s. 24.

64 Münif, a.g.m., s. 33.

65 Münif, a.g.m., s. 26.

66 Münif, a.g.m., s. 27-28. Münif Paşa Darülfünûn’da halka açık olarak düzenlenen Hikmet-i tabiiye derslerinin başlaması üzerine yaptığı konuşmada da devletin bu gayretinden sita-yişle bahsetmektedir: “Devletin vazifesi dahi her gûne nimeti kâffe-i tebesasına mütesaviyen

Sonuç olarak denilebilir ki, dünyadaki en itibarlı şeylerden olan “ilm u marifet”i methetmek ve övmek için ne kadar uğraşılsa yine de bu hakkıyla ifa olunamaz.⁶⁷ Bu makalesinde medeniyete karşı olmanın insan tabiatına aykırılığını, maddî ve manevî saadet ve mutluluğun ancak medeniyet ile olabileceğini de ispata çalışan Münif Paşa’ya göre, gerçek anlamda dindar olmak için dahi medenî olmak gerekir. Paşa ilim ile medeniyet arasında kurduğu bağ dolayısıyla böyle bir çıkarsama yapmaktadır. Cehaleti bedevilikle, medeniyeti ise ilimle özdeşleştirmektedir. “Hulasa-i kelâm medeniyet ol-vecihle rehâvet ve tehâfeti müstelzim olmadıktan başka bilakis insanın ruhanî ve cismanî kuvvet ve kudretinin tezayüdünü mûcib olduğu umûr-ı müsellemedendir.”⁶⁸

Diğer taraftan medenî olmak terakki etmenin de gereğidir. Bu da ancak “ulûm u fûnûn” ve “ilm u marifet” ile gerçekleşebilir. Zira terakkinin üç ayağı vardır. Bunlardan ilki “ulûm u fûnûn”dur. İkincisi maarif ve üçüncüsü ise sanayidir. İnsan ancak ilim ve fenler sayesinde bedeviyetten kurtularak medeniyete ulaşmıştır. Bununla birlikte Batı, ilim ve fenlerdeki terakkisi dolayısıyla sanayide ilerlemiş, bu da toplumun refah ve rahatını artırmıştır. Dolayısıyla esaret altında kalmamak, terakki etmek için modern Batı bilimi ve tekniği Osmanlı toplumuna aktarılmalıdır. Öteden beri ilim ve irfanın hamisi olan saltanat-ı seniyye, bunu sahip olduğu mektepler, medreseler, kütüphaneler ve diğer eserleriyle göstermektedir. Fakat artık öyle bir zamana gelinmiştir ki dünyevî işlerde hiçbir vakit insanın basiret gözü bu denli açılmamıştır. Bir taraftan günbegün ilerleyen “ulûm u fûnûn” insanı hayrete düşürecek derecede eserler ortaya koymaktadır. Bu nedenle “Âsâr-ı ilmiyemiz ne kadar küllî ve umûmî olsa yine kâfi olamaz” diyen Münif Paşa, Darülfünûn’un açılışındaki konuşmasında, Avrupalıların uzun zamandan beri çalışarak “ulûm u fûnûn”da ilerlediklerini ve bu sayede de medeniyetçe ileri bir dereceye vasil olduklarını dile getirmekte, bu durum karşısında onlardan geri kalmanın memleketin menfaatine ve Saltanatın şanına muvafık olmayacağına işaret etmektedir.⁶⁹

ve ta'mîmen isâl eylemektir. En büyük nimet ilm u marifet olduğundan bunun bu suretle dahi neşri zımında vuku bulan himem-i seniyye için pek büyük teşekkürler etmeliyiz.” Zira, “beyne'l-umum neşr-i envâr-ı ilm u irfan ile idare-i umûr-ı devlet ... ehl-i cühelada kalmayıp mutlaka bazı fûnûn-ı mütenevviaya ve bilhassa usûl-i idare-i mülkiye ve münasebat-ı düveliyeye muttali zevatın ser-i kârda bulunması labüddür”. Münif, “Darülfünûn Dersleri”, *Mecmua-i Fünûn*, 1279, c. I, sy. 8, s. 331-332.

67 Münif, “Mukayese-i İlm u Cehl”, s. 34.

68 Münif, a.g.m., s. 29.

69 Darülfünûn’un 2 Şubat 1870’teki açılışında yaptığı bu konuşması Paşanın eğitim ile ilgili düşüncelerini büyük oranda yansıtmaktadır. Buna binaen burada konuşmanın özetini vermeyi uygun gördük: “Bir memleket fethetmek veyahud bir düşmandan intikam almak ve daha bu kabilden insanın hırs-ı şanını teskin edecek şeylere muvaffak olmak beyne'l-milel eazım-ı esbab-ı şadümanîden addolunur. Halbuki ehl-i dikkat ü basirete göre bu muzafferiyetlerin hiçbirisi ihya-ı ulûm ve neşr-i maarife mahsus böyle bir eser-i celil tesi-

Terakki etmenin ikinci önemli ayağı eğitimidir. Eğer eğitim yaygınlaştırılmaz ve bu yeni gelişmeler halka aktarılmazsa tam anlamıyla terakki etmek mümkün olmayacaktır. Çünkü “servet-i milliyenin terakkisine hizmet et-

sine muvaffak olmaya makîs değildir... Nasıl makîs olabilir ki, futûhat-ı maddiye başkalarının mazarratıyla istihsal olunur fevâid-i mahdûdedir. Bu misillü futûhat-ı manevîye ise, hiçbir tarafa zararı dokunmaz ve bir vechle sû-i akıbetten korkulmaz. Umûmen nev-i insana şayegân bir nimet-i bî-pâyândır. Binaenaleyh bu rûz-ı firûz hayrhâhân-ı memleket nazârında bir id-i ekber ve bundan istihsal olunarak fahr u meserret her türlü esbâb-ı saireden bâlâterdir... Asrımızın mizac u ihtiyacına vakıf olanlar indinde müsellemler olduğu vechle zamanımızda mamûriyet ve iktidarın mebnâ aleyhi ilm u marifettir. Bu olmaksızın islah-ı memleket hakkında ittihâz olunan tedabirin hiç birinden semere-i matlûbe hasıl olamaz ve olsa da çok vakit devam etmez... Bir memleketin serveti ve hükümetinin kudret ve şevketi, efrad-ı ahalisinin kendi sanat ve mesleklerinde derece-i ehliyet-i maharetleriyle mütekefiyen mütenasibdir. Yani her ferd kendi sanat veyahud hizmetini ne kadar iyi icra ederse memleket o kadar zengin olur ve hükümet o kadar kuvvet bulur. Efradın sanatlarını hüsn-i icra eylemeleri ise ilm u marifete muhtaçtır. Fi zamanına umumen devletler beyninde servet u iktidarca görülen fark bundan başka sebebe mebnî değildir dense caizdir... Saltanat-ı Seniyye öteden beri hâmi-i ilm u irfandır. Gerek Dersaadet'te ve gerek Memâlik-i Mahrûse-i Şahane'nin sair taraflarında el-yevm mevcut bunca mektepler ve medreseler ve kütüphâneler ve sâir âsâr-ı ilmiye sıdk-ı müddeâyâ şahid-i âmildir. Fakat şu zamanımız âsâr-ı sâlifeden hiç birine kıyas kabul etmez. Umûr-ı dünyeviyede insanın basarı basireti hiçbir vakitte bu kadar açılmamıştır. Her gün âsâr-ı acibesini gördüğümüz ulûm u fûnûn mücib-i hayret olacak derecede terakki etmiştir. Bir taraftan dahi gün be gün ilerlemektedir. İşte şu hale nazaran bizim eski yolda olan âsâr-ı ilmiyemiz ne kadar küllî ve umûmî olsa yine kâfi olamaz. Bir de mevcut olan mekâtib u medârisin cüz'-i a'zamı ehl-i İslâm'a mahsus ve bunlarda tedris olunan ulûmun ekserisi menkûlâta müteallik olduğundan hem faidesi umûmen tebea-i şahaneyeye şamil olmak ve hem de ulûm u fûnûn-ı cedide tedris olunmak üzere bir darülfünûn tesisi” gereklidir. “Hemcivarımız bulunan Avrupalılar sinin-i vefreden beri sa'y u ikdâm ederek ulûm u fûnûnda ilerlemiş ve bu sayede medeniyetçe bir derece-i a'lâya irtikâ etmiş olduklarından bu babda bizim onlardan geri kalmamız ne menâfi-i memleket ve ne de şân-ı Saltanata çesbândır... II. Mahmut da Asakiri nizamiyeyi kurarak Devlet-i Aliyye'yi o dönemde duçar olduğu büyük bir tehlikeden kurtarmıştır. Ancak o zamandan beri memurîn-i mülkiye ve sunuf-ı saire ulûm u fûnûn-ı aliyeyi kolaylıkla tahsil edebilmeleri için böyle bir darülfünûn küşâd olunmaması hakikaten cay-ı teessüf idi. Çünkü düşman karşısında muharebe etmek için bazı ulûm u maarif tahsili lazım ise onları techiz ve infak ve menâfi-i vatanın icap ettirdiği mahallere sevk eylemek için dahi lazım değil midir?... Bi'l-husus memurîn-i külliye bir devletin kuvve-i akliyyesi hükmündedir. Zimâm-ı umûr-ı memleket keff-i kifayetlerine müsellemler olduğundan vezâif-i memuriyetlerini hüsn-i suretle ifa edebilmeleri için cümleden ziyade bunların hilye-i ilm u edele mütehalli olmaları esbabının tehyiesi bir devletin akdem-i vezâifindedir zannedirim... İşte bu Darülfünûn ve müteferriâtı olan sair tedâbir-i isabet-makrûn zikrolunan makâsıd-ı celilenin hüsn-i husulüne vasıta-i kaviyye olarak Memâlik-i Mahrûse-i Şahane'nin her tarafında ulûm u maarifin intişârı ve sanayiî terakkisi hakkında fevka'l-me'mûl netâyic-i hasenesi zuhur edeceği meczumdur... Umûmen Osmanlı tebeası memleketin her türlü menâfiinden müsavat üzere hissedar olduğu cihetle bu darülfünûnda cümlesine sebakdaş olarak birlikte tahsil-i dest-mâye-i ilm u edeb edeceklere ve bu dahi beynlerinde revâbıt-ı itilaf u vatandaşiyi bir kat daha teyid eyleyecektir... Bi lutfihi Teâlâ ahd-i karibde buradan ber-vech-i dilhâh-ı âli evsâf-ı memdûha-i ilm u edele muttasıf adamlar çıkacağından ol halde vükela-yı müşarunileyhim bir gün kendilerine hayru'l-halef olacak muktedir memurlar terbiyesine muvaffak oldukları için memnun ve onlar dahi sebeb-i feyz u ikballeri olan böyle eslâf-ı kiram ile müftehir olacaklardır”. “Saadetli Münif Efendi hazretlerinin nutkudur”, *Takvim-i Vekâyi*, 20 Zilkade 1286, s. 2-3.

mek”,⁷⁰ bu sayede bütün insanlığın ve memleketin rahat ve refahını artırmak ancak ilim ve fenlerdeki gelişmenin neticesi olarak ortaya çıkan yeni iş alanlarında uzmanlaşmakla mümkün olur. Bunun için de eğitim şarttır. Münif Paşa için, ilim bilmektir. “Tahsil-i Servet” adlı yazısında dile getirdiği üzere, “tahsil-i maarif insanın i’ mâl-i fikriyesidir. Terbiye-i ahalinin bir memlekette ziraat ve sınaatın terakki ve tevessüüne ne derece tesiri olduğu aşikârdır. İnsanlar ne kadar bilgili olursa meslek ve sanatlarında o kadar usta olurlar. İhtiraât-ı nâfiânın ekseri evvel emirde pek adi ve faidesiz görünen bir hakikatin keşfiyle hasıl olmuştur. Tahsil-i servet hakkında ilm u marifetin böyle tesirat-ı acibesini vardır. Her ne kadar servet zahiren mücerred kuvâ-yı cismaniye ile hasıl olur gibi görünüyor ise de hakikatte ilm u marifetin tesirat-ı nâfiasına dahi muhtaçtır”.⁷¹ Özetle şunu diyebiliriz ki, bilmek aynı zamanda muktedir olmaktır. İnsan ne kadar çok bilirse mevcudat üstüne nüfuzu o derece ziyade olur. Halihazırda bozulmuş olan sosyal ve iktisadî düzenin yeniden inşası için ilim ve marifet gerekmektedir. Zamanın ihtiyaçlarına ve gereklerine vakıf olanların bildiği üzere mamuriyet ve iktidarın dayanağı “ilm u marifet”tir ve bunlar olmaksızın memleketin ıslahı için alınan tedbirler bir sonuç vermeyecektir.

Paşanın “Mahiyet u Aksam-ı Ulûm”⁷² adlı çalışmasında ifade ettiği üzere “ulûm u fûnûn” birtakım malûmat ve bunların neticelerinden ibarettir. İlimlerin cümlesi “istidlâl ve istintâc kaidesine tatbiken” düzenlenmiş bilgilerden müteşekkil olarak bütün insanların birleştiği fikirler üzerine mebnidir. Bununla birlikte, şunu da göz ardı etmemek gerekir ki, genellikle “nev-i insanın sanat-ı kitabet tahsiline kabiliyeti” malum ise de çeşitli milletlerin “teallüm-i ulûma istidadı” birbirinden farklıdır. Geçmişte ulûm henüz “hal-i tufûliyyette” bulunduğu için bir adam ekserisini ve belki cümlesini tamamen tahsil edebilir idi. Fakat bugün ilm, gayet tevessü ederek her faslı bir ilm-i mahsus hükmüne girmiştir. Dolayısıyla hepsinin layığıyla öğrenilmesi ve hepsine vakıf olunması bir insan ömrüne sığmayacağından herkes hal ve mesleğine uygun olan bir yahud ikisini seçerek gereği gibi tahsiline gayret etmeli, ancak diğerlerinden de tamamen habersiz bulunmamalıdır. Bu nedenle insanın, “onları dahi muhtasaran tederrüsle bir ilm-i icmâli tedarük eylemesi iktiza eder”.⁷³

Münif Paşa “İlm u marifetin lezzet ve menfaati beyanındadır”⁷⁴ başlıklı yazısında ise ilm u marifetin ve halkı kesb-i maarife sevk etmenin salt toplumda

70 Münif Paşa, “Tahsil-i Servet”, *Risale-i Mevkûte*, İstanbul, 1300, s. 19.

71 Münif, a.g.m., s. 17-18.

72 Münif, “Mahiyet u Aksam-ı Ulûm”, *Mecmua-i Fünûn*, 1279, c. II, sy. 13, s. 2-11

73 Münif, a.g.m., s. 9-10.

74 Münif, “İlm u Marifetin Lezzet ve Menfaati Beyanındadır”, *Ceride-i Havadis*, 1277, sy. 17, s. 1-2; sy. 20, s. 2; sy. 21, s. 2; sy. 23, s. 1-2.

mevki sahibi olmak ve maddî menfaat sağlamak maksadıyla olmaması gerektiğine dikkat çeker. Paşaya göre “tahsil-i marifet ve tevsi-i daire-yi akla sa’y u ihtimam edenlerden çoğunun” bu davranışları ilm u marifete duydukları muhabbetten ve ondan lezzet almalarından kaynaklanmamakta, memuriyet veya maişet elde etmek gibi maddî bir menfaat beklentisine dayanmaktadır. Sadece rütbe veya servet sahibi olmak için ilim tahsil eden kişi, kainattaki varlıklar ve geçmiş milletlerin yaşayışları gibi “ahvâl-i âleme ve keyfiyât-ı benî âdeme dair hiçbir” malûmata sahip değildir. Bu insanlar tarlasına yağmur yağıp mahsulatını münasip paha ile satar ise artık hiç başka bir şey düşünmeyip ondan ziyade malûmat tahsilini emel ve arzu etmez. Bu noktada “tashîh-i efkâr” ederek mücerred ilm u marifete muhabbeten tahsiline gayret edilmesi için maarifin bazı fayda ve lezzetlerini beyan eden Paşa, “zamirleri ilm u irfan ile münevver olanlar”ın “kaffe-i mevcûdat-ı âlemde ve belki her bir zerresinde nice sanayi-i bedia ve hikem-i belîga müşahade eder”ek bunları öğrenmek ve düşünmekten ne denli lezzet aldıklarına işaret etmektedir.⁷⁵ Böylece, bunlar diğerlerinin gi-remediği bir âleme girerler.

Öte taraftan ilmin bu türlü manevî nimetlerinin yanında her türlü meslek ve sanayi açısından da büyük faydaları vardır. Zira “ulûm u fûnûnda kesb-i kemâl-i terakkî eden milletler sanatça dahi tahsîl-i maharet eder”ler. Örneğin, ilm-i kimya vasıtasıyla kumaş boyama ve basmada keşfedilen yeni tekniklerin büyük tesiri görülmüştür. Eğer ehl-i sanayi bu ilimlerden haberi olmaksızın icra-yı sanat eder ise yaptığı şeyin esas ve hikmetini bilmez ve sadece ustalarından gördüklerini yaparak yeni bir şey icad ve imal edemez.⁷⁶ Ulûm u fûnûnun bir büyük faydası dahi şudur ki, ilm u irfan nuruyla rûşen-zamir olan milletin basiret gözü açılacağından umûr u eşyanın mahiyetini öğrenerek cehaletin neticesi olan itikadât-ı bâtila ve efkâr-ı âtiladan kurtulur. Dolayısıyla anne ve babaların evlatlarını kendi arzu ve heveslerine bırakmayarak hüner ve marifet kazanmaya teşvik etmeleri ve bunun için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamaları insanlık vazifeleridir.⁷⁷

Münif Paşa’nın doğrudan eğitim konusunu ele alan makalesi ise “Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan”dır.⁷⁸ *Mecmua-i Fünûn*’da yayınlanan bu yazıda Paşa,

75 Münif, a.g.m., sy. 17, s. 2.

76 Münif, a.g.m., sy. 23, s. 2.

77 Münif, a.g.m., sy. 21, s. 2.

78 Münif, “Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan”, *Mecmua-i Fünûn*, 1279, c. I, sy. 5, s. 176-185. Ahmet Hamdi Tanpınar bu yazıyı “Türkçede modern pedagojiye dair ilk tecrübe” olarak nitelemektedir. Bkz. Tanpınar, *a.g.e.*, s. 172. Adem Akın ve İsmail Doğan da Paşa’nın bu makalesi üzerinden eğitim düşüncesine işaret etmektedirler. Bkz. Adem Akın, “Münif Efendi’nin ‘Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan’ Adlı Makalesi Hakkında Bir Çalışma”, *Erdem*, Mayıs 1989, c. V, sy. 14, s. 517-547; İsmail Doğan, “Çocuk Eğitiminin Önemi (Ehemmiyet-i Tebiye-i

öncelikle eğitimin niçin gerekli olduğu düşüncesini ortaya koymakta, daha sonra neyin nasıl öğretilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Münif Paşa'ya göre "bir şeyin fesadı bilinmedikçe ıslahı tasavvur olunmadığı misillu bir kimesne cehlini itiraf etmedikçe tahsil-i ilme"⁷⁹ kalkışmaz. Zira insan ancak kendi kusur ve eksikliklerinin farkında olduğu sürece kendisini doğruya ulaştırarak ilmi tahsile meyledecektir. Bununla birlikte Osmanlı topraklarında asar-ı medeniyetin gereği gibi ilerlemesine ve halk arasında servet ve saadet vasıtalarının artmasına mani bazı engeller mevcuttur. Paşa bu yazısında, yalnızca, vatanın gerçek menfaatlerine vukûfiyet kesbedenlerce bilinebilen bu engellerin toplum menfaatlerine ne denli zararlı olduğu hususunu ele alarak vatanseverlik ve insaf ile vasıflanmış hakikat ehlinin nazar-ı dikkatini celbetmek istemiştir.

Münif Paşa'nın ifade ettiği üzere, insanın cismanî ihtiyaçlarının yanısıra ruhanî ihtiyaçları da vardır ve insan, evladının cismanî ihtiyaçlarını karşıladığı gibi aklen ve şer'an ruhanî ihtiyaçlarını (tahsil-i ilm ve ahlâk) karşılamakla da mükelleftir. Zira insan, evladını sınırlı bir süre zarfında koruyabilir. Daha sonra bu evlatlar kendi evlatlarını yetiştireceklerdir. Bu nedenle ebeveynler kendisinden sonra gelecek nesillerin sefaletе düşmesini engellemek ve toplumda itibar kazanmalarını sağlamak için, onlara, kendi yaşadıkları zamanın gereklerine ve meyillerine göre bir ilm u marifet veya bir iş ve meslek talim ettirmelidirler.

Burada Münif Paşa'nın dikkat çektiği bir başka husus da şudur ki, çocuklar her ne kadar kendi istidat ve meyillerine göre bir mesleğe yönlendirilecek olsalar da öncelikle kendi lisanlarında kolayca okuyup yazacak, alış-verişini kalem ile hesap edebilecek kadar "sanat-ı kitâbet", ondan sonra da kendi seçtikleri mesleğe ilişkin ilimleri (fünûnu) tahsil eylemelidirler. Bu hususa riayet edilmedikçe hiçbir meslek ve sanatta maharet (ustalık) kazanmak kabil değildir. İkinci olarak, ilim ile sanat ayrı şeyler değildir, aralarında güçlü bir bağ vardır. Sanat erbabı kendilerine lazım olan fûnûndan habersiz oldukları halde sanatlarını icra ederler ise bir papağandan –ustalarını taklitten- öteye geçemez ve sanatlarının gelişimine katkıda bulunamazlar. Bu nedenle hemcivarımız olan Avrupalılar sanayi ve maarifte yüksek bir mertebeye ulaşmışken bizlerin ilimsiz bu hal üzere devam etmemiz mümkün değildir. Zira ilim ve teknoloji sayesinde Avrupalılar mallarını icad ettikleri makinelerle kolay ve ucuza üretmekte ve Osmanlı topraklarına ihraç etmektedirler. Bu şartlar altında bizlerin de sanayi ilerlemesine sebep olacak kimya, fizik, resim, matematik, cerr-i eskal

Sıbyan)", <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/151/dogan.htm>. Münif Paşa'nın Türk eğitim tarihindeki yeri ve eğitim düşüncesi ile ilgili olarak ayrıca bkz. Betül Batır, "Türk Eğitim Reformunda Bir İsim: Mehmet Tahir Münif Paşa", *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2004, sy. 2, s. 11-24; Hikmet Yıldırım Celkan, "I.Meşrutiyet Döneminde Modern Bir Eğitimci: Münif Paşa", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, sy. 7 (2), s. 399-403.

79 Münif, a.g.m., s. 176.

(mekanik) gibi ilimleri tahsil etmemiz zorunludur. Yalnız bundan maksat bir toplumun kendisi için gerekli her şeyi kendisi üretmesi demek olmayıp Osmanlı Devleti'nde her şeyden evvel ziraî faaliyetlerin geliştirilmesi daha faydalı olacağı gibi fûnûn ve sanayide de Avrupalılar karşısında “ehl-i kurâ” mesabesinde kalınmamasının önemine işaret etmektir. Sonuç olarak “elyevm yalnız devlet memuriyetinde bulunmak için değil belki her kangî kâr u sanata sülûk eylemesi murad olunur ise olunsun herkes hal u mevkiinin müsaadesine ve inhihab olunacak mesleğe göre çocuklarının terbiye ve talimine sa'y u ihtimam etmelidir”.⁸⁰

Öte taraftan, insanın geçim şekli ve yaşam biçimi hayvanlar gibi yeknesak kalmayıp daima bir gelişim içinde olduğundan insan, evladını, Eflatun'un “Evladını kendi terbiyen üzere eğitme. Çünkü o senin yaşadığın vakitten başka bir zamanda yaşamak için yaratılmıştır” sözü gereğince istikbalin gerektirdiği terbiye ve talim ile eğitmelidir.⁸¹ Eğer bu kaideye riayet edilmezse hiçbir şeyde eser-i terakki zuhurundan söz edemeyiz. Görüldüğü üzere Münif Paşa burada Avrupa karşısında varlığını muhafaza etmek için teknolojik bilginin gereğine işaret etmekte, ister devlet memuriyeti ister bir meslek için olsun, isterse itibar için olsun yeni neslin zamanın şartlarına uygun şekilde terbiye ve talimini vurgulamaktadır. İnsanların çoğu, çocuk eğitiminin “bir memleketin servet ve saadet ve kuvvet ve kudretinin” dayanağı olduğunun farkında değildir. Bu nedenle eğitimin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için gayret göstermemektedirler. Hali hazırda yürürlükte olan usûl-i talimiyyenin çocukların zihinlerine uygun olmadığı aşikârdır. Sarf, nahiv, mantık ve meâni başlığı altında çocukların öğrendim, muallimlerin öğrettim diye memnun ve müftechir olduğu şeyler çocukların manasını, kullanılışını ve ne maksatla okuduğunu bilmediği şeylerdir. Bu tarz bir eğitimde öğrenci papağan gibi ezberlediği, anlamını bilmediği bu ilimlerden ne istifade edebilir? Oysa sözkonusu bu ilimler gereği gibi öğretilse bile asıl maksat olan “fûnûn-ı nâfiayı” tahsile çalıştırılmaları en önemli işlerdendir. Çocuklarının doğum, sünnet ve düğün gibi işlerinde hiçbir masraftan kaçınmayan babalar, onlar için dünya ve ahirette saadet vesilesi olacak eğitim ve öğretimlerinin ücretsiz veya cüzî bir masrafla gerçekleşmesini istemektedirler. Oysa Avrupa'da çocukların eğitimine fazlasıyla önem verilmekte ve çocukların en iyi şekilde yetişmesi için hiçbir masraftan kaçınılmamaktadır.⁸²

80 Münif, a.g.m., s. 178-180.

81 Münif Paşa, *Risale-i Mevkûte'* de yayımlanan “Terbiyenin Faidesi” başlıklı yazısında aynı zamanda yanlış eğitimin sonuçlarına da dikkat çeker. Buradaki hikayede, biri nefis yemeklerle yetiştirilen, diğeri avcılık öğretilen iki köpeğin aynı durumdaki farklı tutumları üzerinden terbiye ve talimin ne derece etkili olduğu anlatılmaya çalışılır. Bkz. Münif, “Terbiyenin Faidesi”, s. 35.

82 Münif, “Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan”, s. 180-183.

Buraya kadar eğitim ve öğretimin gerekliliğinin nedenleri üzerinde duran Münif Paşa, yazısına yeni usûle göre ders müfredatlarının düzenlenmesi, ders verecek öğretmenlerin seçilmesi ve yetiştirilmesi gibi eğitim sisteminde yapılması gereken düzenlemelerden bahsederek devam eder. Paşaya göre, çocuklar çocuklukları gereği ilim ve marifetin lüzum ve önemini anlayamadıkları için ebeveynlerin onları kah yumuşaklıkla kah zorlayarak “tahsil-i ilm u edebe çalıştırdıkları” gibi basiret gözü açık devletler de tebaları hakkında evlat muamelesi ederek her türlü kolaylaştırıcı tedbir ve teşviklerle eğitimin yaygınlaştırılmasına özen göstermelidir. Osmanlı Devleti’nde eğitimle ilgili yeni düzenlemelere (rüşdiyelerin açılması) ve bazı sorunlara (rüşdiyelerdeki düzen ve idare şeklinin istenilen nitelikte bulunmaması, mahalle mekteplerinde cari olan usûlün ıslahı) işaret eden Paşa, öğretmenlerin yetersizliğine de değinmektedir. Zira bu mekteplerdeki sorunların çözümü öğretmenlerin ehliyet ve liyakat sahibi olmalarına ve benimsedikleri öğretim yöntemine bağlıdır. Çocukların kısa zamanda kolaylıkla okuyup yazmaları ve bunun için gerekli kaynakların temini az bir gayretle husule gelebileceği halde istenilen düzeyde öğretmenlerin tedarik edilmesi daha müşkildir. Bu sorunun çözümü için Münif Paşa, halihazırda mevcut muallimlerin, mağdur olmamaları için mesleklerinden ihraç edilmemelerini, ancak öğretmenliğe yeni başlayacak öğretmenlerin imtihan edilerek liyakatlarının ölçülmesini ve ehliyet sahibi öğretmenlerin bu suretle mesleğe kabul edilmelerini, bunları teşvik için de maaşlarının diğerlerine nisbetle daha fazla olmasını önermektedir. Halihazırda öğretmenlik yapanlar için de istedikleri takdirde sınava girerek yeni öğretmenlerin imtiyazlarına sahip olabilmeye yolları açık tutulmuştur.⁸³

Münif Paşa bu yazıda son olarak öğrencilerin dayak ile cezalandırılması meselesini gündeme getirmekte ve bu yöntemin yanlışlığını ortaya koymaktadır. Tembellik ve gevşeklik gösteren çocukların bu davranışlarının terbiyesi için dayanın dışında uygulanabilecek cezalara değinen Münif Paşa, bu yöntemlerin dayaktan daha etkili olduğunu ve işe yaradığını söyler. Üstelik dayak çocuklarda ömürleri boyunca telafi edemeyecekleri izler bırakacaktır.⁸⁴

Sonuç

Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki, 19. yüzyılın kendine has şartlarında yaşamış, gerek bürokratik görevleri gerek sivil yaşamı çerçevesinde eğitimle ilgili gayret ve çabalarına yer verdiğimiz Münif Paşa’ya göre eğitim ve öğretim, medenîleşmenin ve terakki etmenin gereğidir. Güçlü ve istidad sahibi insanların

83 Münif, a.g.m., s. 183-184.

84 Münif, a.g.m., s. 184-185.

varlığına ihtiyaç duyulan böylesi bir dönemde eğitim/öğretim, medeniyet ve terakkinin gereğine uygun insanlar yetiştirmek üzere düzenlenmelidir. Zira eğitimin temel amacı ilm u marifet sahibi nesiller yetiştirmektir. Eğitim sayesinde, meslek ve sanatlarının inceliklerini bilen, teknolojik gelişmelerden haberdar nesiller yetişeceği gibi devlet kademelerinde görev alan memurlar da işlerini en iyi şekilde yapacaklardır.

Bu noktada gerek Osmanlı halkının gerek genç nesillerin yetiştirilmesinde neşr-i maarifin önemine işaret eden Paşa için, bilmek muktedir olmaktır. Dolayısıyla insanın malûmatı ne kadar çok olursa diğer varlıklar üzerine olan nüfuzu ve iktidarı da o denli fazla olur. Bir toplum ancak bilgi sayesinde ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan kalkınacaktır. Ancak Münif Paşa burada, eğitimin tek amacının salt toplumda itibar kazanmak veya maddî güç elde etmek olmadığına da dikkatlerimizi çeker. Zira öğrenmek aynı zamanda manevî bir lezzettir de. İnsan yalnız statü ve meslek sahibi olmak için değil aynı zamanda yaşadığı dünyayı, hikmet-i İlâhiyeyi tanımak ve bilmek için de okumalıdır.

Münif Paşa'ya göre "ilm u marifet" sahibi nesillerin yetiştirilmesinde en önemli araçlardan birisi mekteptir. Bu nedenle Paşanın, Maarif nazırlığı esnasında halihazırda mevcut okulların yeni düzenlemelerle daha uygun koşullarda eğitim vermesine gayret etmekle birlikte birçok yeni okul açılmasına öncülük ettiğini de görüyoruz. Bu noktada kızların eğitimine de özellikle önem veren Paşa, genç nesillerin kendi yaşayacakları zamana göre yetiştirilmelerini de önemsemekte ve bunun için gerek devlete gerek aile ve öğretmenlere düşen görevlere işaret etmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere, onun "Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan" adlı yazısında vurguladığı hususlar bugün, eğitimde pedagojik yaklaşımlara ilişkin kaleme alınmış ilk yazılardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Osmanlı toplumunun topyekün kalkınmasında genç nesillerin yanı sıra her sınıftan Osmanlı halkına da "ulûm u fûnûn"un öğretilmesi ve benimsetilmesinin gerekliliğine inanan Münif Paşa, ilim ve fenlerin yayılması ve yaygınlaştırılması için kütüphaneler ve kıraathaneler açılmasına, halka açık dersler düzenlenmesine ve kitap, gazete ve dergi gibi yayıncılık faaliyetleri ile Osmanlı toplumunun bilinçlendirilmesine gayret göstermiştir.

Münif Paşa: A Life Dedicated to the Expansion of the Sciences and Education

F. Samime İNCEOĞLU

Abstract

In the Ottoman lands, post-Tanzimat era witnessed new regulations in the system of education and opening of modern schools. Munif Pasha lived in these *sui generis* conditions of post-Tanzimat era and had a distinctive place in history of Turkish education due both to his civil life and bureaucratic career. This study evaluates Munif Pasha's ideas and activities in the field of education.

Keywords: Education, History of Turkish Education, *İlm u Marifet* (Science and Education), Munif Pasha, *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye* (The Ottoman Scientific Society), *Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan* (The Importance of Child Education).

Münif Paşa: İntişar-ı Ulûm u Maarife Adanmış Bir Ömür

F. Samime İNCEOĞLU

Özet

Bu çalışmada, Osmanlı topraklarında modern eğitim kurumlarının birer birer açılma-ya başlandığı, eğitim sisteminde yeni düzenlemelerin yapıldığı Tanzimat sonrası dönemin nev-i şahsına münhasır şartlarında yaşamış, gerek sivil hayatı ve gerek bürokratik yaşamı dolayısıyla Türk eğitim tarihimizde ayrı bir yere sahip olan Münif Paşa'nın eğitim ile ilgili düşünceleri ve faaliyetleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Türk Eğitim Tarihi, İlm u Marifet, Münif Paşa, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan.